

TÜRKİYE'NİN İKTİSADİ VE SOSYAL GELİŞMESİNDE SANAYİLEŞMENİN ÖNEMİ

Doçent Dr. Sabahaddin ZAIM

Istanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi

YERYÜZÜNDE VE TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME DURUMU

Muhterem diniiyenlerim, yeryüzünde ve Türkiye'de sanayileşme ile ilgili bulunan bugünkü konuşmamız iki bölümde ifade edilecektir : Birinci bölümde sanayileşmenin dünya medeniyetindeki önemi ile sanayileşme çeşitleri, ikinci bölümde ise Türkiye'nin sanayileşme gayretleri ve bu yolda kat'edilen merhalelerle bundan sonra takip edilmesi gereken yol incelenecektir.

— i —

YERYÜZÜNDE SANAYİLEŞME DURUMU

Dünyamız bugün yeni bir çağa girmektedir. Bu çağın adı *topyekûn sanayileşme*dir. 18. inci asrın sonunda makinanın istihşâlde kullanılmasıyla başlayan birinci sanayi inkılâbı bugün *nükleer* enerjinin *otomasyon* sistemine tatbiki neticesinde ikinci bir sanayi inkılâbına maruz kalmakta, atomun gündelik hayatımıza tatbiki bu vetireyi hızlandırmaktadır. Fakat teknikte kaydedilen bu sür'atli gelişmeler yer yüzünün her tarafında paralel bir seyir takip etmediği için iktisadî ahenksizlikler büsbütün artmaktadır. Her nesil bir çağ içinde yaşamış olduğu halde bizim neslimiz birçok çağları bir arada yaşamakta, iptidai kabile kayatiyle atom endüstrisi aynı devrin içinde yer almaktadır. Bu sebeple düşünürler geçmişi ve hali temsil eden bünyevî durumları dikkate alarak müstakbel dünyamız için projeler çizmekle meşgul bulunmaktadır. Sür'atli tahavvüllerin meydana geldiği bir devir iyi araştırma ve iyi karar verme devridir. Her cemiyet kendi bünyesini bu tahavvüllere intibak et-

tirmeye çalışmaktadır. Bugün dünyamıza, bilhassa iktisadî kalkınma hamlesi içinde bulunan memleketlere şöyle bir göz atacak olursak, meselâ Güney Rodezya'da hapiste bulunan bir Afrikalı milliyetçi avukatın, Tokyo Kraliyet Üniversitesindeki genç münevverin, Hindistan'ın gelecek beş yıllık plânı üzerinde çalışan iktisatçı ile Belgrat'taki parti münevverinin, Tahrandaki aristokrat ile Karası'deki askerî kumandanın ve Türkiye'de, plânlama dairesindeki iktisatçı ve ilim adamları ile daha bunlar gibi binlerce münevverin tarihin seyrini incelemeye, zaman, mekân, imkân ve gayeleri tesbit ederek bunların ışığı altında kendi cemiyetleri için uygun kararlar vermeğe çalıştıklarını görürüz.

Mevzuumuz iktisadî kalkınmanın tümüne değil, yalnız sanayileşme safhasına taallûk etmektedir. Fakat bugün iktisadî kalkınma sanayileşme ile paralel gitmekte ve iç içe karşılıklı tesir münasebetleri içinde bulunmaktadır. Bundan iki asır evvel başlayan sanayi inkılâbı bugün dünya nüfusunun üçte birinin veya bir milyar nüfusun hayat tarzını tâyin eden bir sistem haline gelmiştir. Mütebaki iki milyar insan da sanayileşme hamlelerinin başında bulunmaktadır. Muhtemelen 21. inci asır ortasında sanayi hayatı, bugün *sanayi - hayatı - öncesi* yaşayış tarzı içinde bulunan cemiyetlerin hemen tamamına hâkim olacaktır. Bu, belki de dünya tarihinde vukua gelecek en büyük tahavvülü teşkil edecektir.

Zira modern sanayi medeniyetinin teknik gelişmeyi ve ilmî inkişafı zarurî kılması neticesinde ilim ve sanayi at başı beraber gitmekte ve neticede sanayi medeniyeti yalnız istihsal tekniğini ve iktisadî bünyeyi değil, fakat aynı zamanda hayatın her safhasını değiştirmekte ve tesir icra etmektedir. Cemiyetlerin organizasyon şekli ve tekniği, insanların düşünce tarzı ve davranışları ve sosyal hayatı bundan müteessir olmaktadır. Büyük şehirleşme hareketleri, nüfusun gelişmesi ve temerküzü yeni bir hayat seviyesi ve kültürel imkânlar için zaman kazanılması, sosyal ve teknik sahada ihtisaslaşma, mesleklerin çoğalması, bu müdil hayatı tedvir edecek karışık bir kaideler nizamının tesessüsüne sebebiyet vermektedir. Cemiyet hayatında kudret ve otoritenin merkezî âmme organlarında gittikçe daha fazla temerküz etmesi, bu kudrete sahip olmak için yeni metodlar ve fert, grup ve zümreler arasında, çatışmaları önleyici yeni kombinezonlar ortaya çıkarmaktadır. Kütleli istihsâle ve istihlâke dayanan âm ve şamil bir kültür temeli eski mütefer-

rik kültür çeşitlerine hâkim olmakta, çalışan ve çalıştıranlar arasındaki münasebetlerin yeni bir veçhe alması hep bu sanayi medeniyetinin sonuçları olarak tezahür etmektedir. Sanayi medeniyetinin bu müşterek karakteristik hususiyetlerini bilhassa şu dört noktada özetleyebiliriz :

1 — Sanayi cemiyeti evvelki devirlere kıyasen çok ileri bir teknolojik gelişmeye dayanmakta ve bu teknik araştırma teşekkülleri Üniversiteler, araştırma Enstitüleri, lâboratuvarlar ve ihtisaslaşmış teşebbüs organlarıyla beslenmektedir. Neticede bina, makine ve teçhizat geniş yatırımlara ihtiyaç göstermektedir.

2 — Sanayi cemiyeti meslek ve vasıf itibariyle iş gücünün büyük ölçüde ihtisaslaşmasını gerektirmekte, yüksek vasıflı eleman yetiştirilmesi en mühim mesele haline gelmektedir. İlim ve teknikteki devamlı gelişmeler neticesinde iş gücünün yeni vasıf ve meslek kollarıyla intibakını sağlamak bakımından eğitim ve mesleğe yöneltme konusu sanayi cemiyetinde önemli bir problem olmaktadır.

3 — Sanayi cemiyeti bir şehir medeniyetidir. Bu sebeple sanayileşme ve şehirleşme birlikte gelişmektedir. Saniyen ister özel, ister resmî sektöre ait olsun sanayi işletme cesameti itibariyle büyütmekte ve temerküz etmektedir. Bu sebeplé sanayi cemiyeti bir teşkilât (organizasyon) cemiyetidir.

4 — Sanayi cemiyeti fertlerle çeşitli grupları birbirine mânen bağlayacak müşterek fikir, inanç ve değer hükümleri meydana getirmektedir. Disiplinli bir çalışma ve mes'uliyet duygusu içinde bir çalışma nizamı ortaya çıkmaktadır. Sanayi medeniyeti sanayileşme ile birlikte sanayiinin bünyesini de değiştirmektedir. Sistem ister kapitalist, ister sosyalist olsun organizasyonun teknik mânasıyla bürokratik bünyesinden doğan bir ayniyet hasıl olmakta, kapitalist sistemde sermayedar ve sosyalist sistemde siyasî otoriteler dışında ayrı bir *sevk ve idareci* sınıfı ortaya çıkmakta ve esas kararları bunlar vermektedir.

Dünyamız bugün ana temayül itibarile muayyen bir *sanayi bünyesi* ihraz etmekle beraber cemiyetlerin sanayileşme hamleleri, bunun tezahür şekilleri ve sistemleri değişik bir seyir arz etmektedir. Zira sanayileşme için muhtelif yollar vardır. Her cemiyette belirli seçkin gruplar bu yollardan birini seçmek hususunda müessir olmaktadır. Bu durumu şöyle özetleyebiliriz :

1 — Sanayileşme gayretleri cemiyetlerin sosyal ve iktisadî bünyelerine göre farklı şekilde tezahür etmektedir. Şöyle ki : Batı Avrupa'da ve İngiltere'de ilk sanayici müteşebbis tipler ticarî sermayedarlar arasından çıkmış, bunlar piyasa ekonomisi içinde ve demokratik bir sisteme doğru gelişmişlerdir. Buna mukabil Almanya, Japonya ve İran'da sanayi aristokrat zadedgân grubunun elinde gelişmiş ve gelişmektedir. Almanya'da İngiltere'nin rekabeti, Japonya'da yabancı istilâ endişesi, İran'da sosyal inkılâp korkusu bu zadedgân zümreyi eski düzeni muhafaza ile birlikte yeni düzenlere uymaya mecbur kılmıştır. Lâtin Amerika'sında, Arap dünyasında ve Orta Doğuda sanayileşme ile birlikte eski zadedgân sınıfı orta sınıf haline gelmiştir.

Emperyalizm ve müstemlekeciliğe karşı millî sanayileşme temi evvelâ Türkiye'de, şimdi Mısır'da, Meksika'da ve Endonezya'da başlamıştır ve devam etmektedir.

Bunların dışında sanayileşmenin inkılâp yerine ihtilâl tahakkuk ettiği cemiyetlerde sanayileşme ihtilâli münevverler tarafından ele alınmıştır. Rusya, Çin bu kategoriye bir misal teşkil etmektedir.

2 — Bu muhtelif tipteki sanayileşme tezahürleri biraz da coğrafi bünyeye göre bir gelişme seyri takip etmektedir.

İngiliz sistemi, Batı ve Kuzey Avrupa'da; Kuzey Amerika tipi, Güney Amerika'da; Sovyet tipi, Çin'de örnek alınmış veya bu tesirlerle geliştirilmiştir. İngiltere, Kuzey Amerika ve Avustralya'yı kolonileştirerek yine İngiltere, Hindistan'ı; Hollanda, Endonezya'yı; Sovyetler, Doğu Avrupa'yı; Çin, Tibet'i işgal ederek kendi sanayi tiplerini buralara ithal ve tatbik etmişlerdir. Afrika aynı sistemlerle Batılılar arasında taksime uğramıştır.

3 — Tarihî gelişim şartları da sanayileşme tipine tesir etmektedir. Meselâ Birinci Dünya Harbi olmasa Rusya'da, İkinci Dünya Harbi olmasa Çin'de belki de ithalâtçı sanayi tipi gelişme imkânını bulamayacaktı. Aynı şekilde İkinci Cihan Harbi Hindistan ve Endonezya'da müstemlekeciliğin sona ermesini kolaylaştırmıştır. Batı ile Doğu arasındaki mücadele ve rekabet neticesinde bu iki blok arasındaki eski medeniyet diyarlarında tekrar kalkınma imkânları sağlanmıştır. Bu değişik sanayileşme tipleri farklı tezahürlere yol açmaktadır. Şöyle ki :

a) Zadeğân sınıfı elinde sanayileşme iyi geliştirilemezse umumiyetle sonunda ya milliyetçi, ya ihtilâlcî tipe münce olmaktadır. Şayet başarılı olursa zamanla yine değışime tâbi olmakta ve bu sefer sosyal seyyaliyet pedersahi sistemi dağıtmaktadır. Sınıf farkları yumuşamakta, böyle bir vasatta siyasî işçi partileri ideolojig tarafa pek kaymamakta beraber cemiyette an'anelerin tesiri ve işletmelerde idarecilerin otoritesi azalmaktadır. Fakat rekabet ve tezatların çoğalması neticesinde devletin rolü artmaktadır.

b) *Orta Sınıfa ve Teşkilâta Dayanan Sanayileşme Tipi :*

En müstakar tipi teşkil eder. Bu sistemde işletme cesameti genişler. Gruplar teşkilâtlanır. Şayet işverenler sosyal mes'uliyetlerini müdrük olarak hareket edemezlerse devletin tesiri ve yetkisi artar ve refah devleti haline gelir. Fakat piyasa faktörlerinin tesiri yine de kuvvetlidir.

c) *İhtilâlcî Münevverler Tarafından Merkezîyetçi Devlet Sistemiyle Sanayileşme :*

Bu sistemde yeni bir münevver sınıfı ve onunla birlikte faal gruplar sanayileşmeyi ele alır, eski kültürü ve ehil grupları sür'atle devirir, yeni bir sınıf ve kültür ikame eder.

Bu sınıf bir ideolojiye dayanır. Sonunda ihtilâlciler ölünce, yerlerini bürokrat gruplar alır ve merkezîyetçi, otoriter bir devlet sistemi teşekkül eder. Cemiyetin her safhası bir tek grup elinden idare edilir. Böyle bir cemiyette prodüktivite ve teknoloji şuru ön plânda yer alır.

d) *Milliyetçi Sanayileşme :*

Bu sistemde ya müstemlekecilere veya eski idareye karşı milliyetçi bir kahraman grubu idareyi ele alır. Sonunda ya liderlerin temayülleri sanayileşme şekline müessir olur veya kütle vî tesirlerden, siyasî durumlardan ilham alınır. Umumiyetle bu çeşit hareketlerde iktisadî gelişme hususunda bir sosyal felsefe yoktur. Bu gibi cemiyetlerde askerler, ilim erbabı ve idareciler fikirlerini tatbik ettirmek isterler. Bu sistem ideolojig değil, fırsatçı ve tecrübîdir ve neticede devletçiliğe kayar. Milliyetçilik ekseriya önce menfî olarak tezahür eder. Yani, eski sisteme ve dış düşmanlara karşı bir nefret ve reaksiyon olarak doğar. Bu sistemin ekonomiyi idare et-

Sanayileşen cemiyetlerde sanayileşmeyi

<i>Muhtelif sanayileşme tiplerinde takip edilen stratejiler</i>	<i>Zadegân elinde sanayileşme tipinde durum</i>	<i>Orta sınıf vasıtasıyla sanayileşme tipinde durum</i>
Seçkinlerin ana stratejisi	An'anevi cemiyetin idamesi	Ferdin kendi kendini geliştirmesi
Cemiyetin ana karakteri	Pedersahi cemiyet	Serbest piyasa düzeni
Sanayileşmede muhtelif kaynaklar ve tesirler	İç ve dış tazyikler	Sınıflı veya sınıfsız cemiyet; veya sür'atli sanayileşme
İşçi - işveren münasebetlerinde nâzım organlar	İşveren ve Devlet	İşveren, Sendika, Devlet
Seçkinler nazarında işçinin durumu	Tâbi	Bağımsız
İhtilâflar karşısında seçkinlerin davranışı ne olmalı	Tazyik etmeli	Muayyen usul ve kaidelere göre durumu kabul etmeli

sevk eden seçkin grupların stratejileri

<i>İhtilâlcî münevver vasıtasıyla sanayileşme tipinde durum</i>	<i>Müstemleke idarecileri vasıtasıyla sanayileşme tipinde durum</i>	<i>Milliyetçi liderler vasıtasıyla sanayileşme tipinde durum</i>
Cebrî sanayileşme	Ana vatana hizmet	Millî istiklâl ve gelişme
Merkeziyetçi devlet	Yabancı kontrol altında yabancı sistem	Devlet güdümlü gelişme
İdeolojik icaplar veya halkın arzusuna mukabele nisbeti	Kısmî veya küllî müstemlekecilik; yerlilerin iştiraki veya ademi iştiraki	Menfi veya müsbet gelişme devreleri
Devlet	Müstemleke idaresi ve işveren	Geniş ölçüde devlet
Ödevli müstahsil	Tâbi	Vatanperver
Men etmeli	Tazyik etmeli	Kontrol etmeli

mek için belirli bir teorisi yoktur; yalnız tatbikat vardır. Bu sebeple tatbikat Devlet elinde zamanla plânlı bir ekonomiye, devletçiliğe veya devletin kontrol ettiği sanayiciliğe ve sosyal bünye itibariyle de sınıfsız bir cemiyete doğru yönelir. Çok çalışma, tasarruf ve millî vahdet başlıca tem'ler olarak ele alınır. Sonunda bu tip ekonomiler umumiyetle *karma sisteme* münce olur. Bir yanda orta sınıfın sürüklediği özel teşebbüs ve öbür yanda ihtilâlcî münevverlerin sürüklediği devlet kontrolü birlikte mezcedilir. Umumiyetle bu tip cemiyet tek parti sistemi içinde gelişir. İlk zamanlarda belirli bir ideolojiye bağlanılmaz. Bilhassa millî hareket evvelden iktisadî sahada fikri olmayan askerler tarafından yapılırsa, günün şartlarına göre pratik yol aranır. *Menfi* oluştan *müsbet iktisadî gelişmeye* doğru geçilir. Bu geçiş ne kadar çabuk olursa, o kadar başarılı olur. Fakat müspet gelişme başlayınca hızlı gelişme ve nisbî durgunluk devreleri kaydedilir. Bu durum bilhassa liderler değiştiği zamanlarda liderlerin tutumuna ve efkârı umumiyenin davranışına göre değişir. Bu durumda istikrarsızlık husule gelir. Ve açık ve kesin bir istikametın tutulması ihtiyacı kuvvetle belirir. Fakat umumiyetle bu belirli istikametın tesbiti güç olur. Milliyetçi liderler için takip edilecek hazır ve belirli bir ideoloji yoktur. Bu sebeple istikrarsızlığın devam etme tehlikesi baş gösterir. Bu durumda başarıya ulaşmak, iktisadî gelişme için takip edilecek yol hususunda sağlam ve kuvvetli bir karar verilmesiyle mümkün olur. Bilhassa devletin müdahale ve yöneltme sahasının tesbiti hususu çok önemlidir. Fakat mutlaka *yön* hususunda *kesin bir karar* verilmesi ve bunun devam ettirilmesi lâzımdır. Zira sür'atli bir gelişme istenecektir. Halbuki iktisadî sahada sür'atle yol almak isteyen bir cemiyet, *bir tek belirli yolda* gitmelidir. Strateji bakımından en doğru davranış tarzı budur.

Milliyetçi sistem içinde iktisadî gelişme başarıya ulaşırsa yukarıda belirtildiği gibi devletin rolü artar, kısmen orta sınıf sistemine doğru yaklaşılır ve karma bir iktisadî bünyeye ulaşılır. Fakat eğer iktisadî gelişme başarılı olmazsa, bu sefer de mekanizma *ihtilâlcî liderlerin* eline geçebilir.

Yukarıda muhtelif şekillerde sanayileşen cemiyetlerde sanayileşmeyi sevk eden seçkin grupların stratejileri şematik olarak gösterilmiştir.

Bu çeşitli sanayileşme tezahürleri ve tipleri, cemiyetlere ve ay-
nı cemiyette zamana göre değişir.

Bugün müstemlekeci tip yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır. Zadeğân ve milliyetçi tipler de sür'atle değişmektedir. Diğer yan-
dan orta sınıf ve ihtilâlcî sistem de kısmen tahavvüle uğrayarak
hepsi bir tek vasata doğru yaklaşmaktadır. Neticede *Bir Sanayi
Medeniyeti Kültürü* ortaya çıkmakta, devletin iktisadî hayattaki
tesiri artmakta ve istikbal, karma sisteme doğru gelişmektedir.
Merkeziyet ve ademi merkeziyet, kontrol ve serbestî sahaları bera-
ber ve birarada bulunmakta, böylece muvazene sağlanmaktadır.
Fakat her halü kârda Devletin nüfuzu artmakta ve orta sınıf ida-
recilerin tesiri çoğalmaktadır¹.

— II —

TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME DURUMU

Memleketimizde de sanayileşme hamlesi ekseriya sanıldığı gibi
yeni başlamış değildir, Türkiye Osmanlı İmparatorluğu zamanında,
sanayi inkılâbından, yâni fabrika sanayiinden önceki küçük sanayi
devrinde, sanayi sahasında dünyanın ileri gitmiş bir memleketi bu-
lunuyordu. Lonca ve Âhîlik sistemleriyle düzenli, kontrollü bir sa-
nayi ve iş piyasası mevcuttu. Narh sistemleri ile kalite kontrolleri-
nin tatbiki ve iş piyasalarının tanzimi, mahallî meslek organları ta-
rafından ifa ediliyor, bilhassa mensucat sahasında mamullerimiz
dış piyasalara ihraç ediliyordu.

Fakat fabrika sanayiinin gelişmesiyle küçük sanayiinin organik
bir şekilde bütün dünyada çöküşü karşısında her millet fabrika sa-
nayiini geliştirmeye çalışmıştır. Teknolojik icadın verdiği avantaj-
la sanayi yarışına avansla başhyan İngiltere bu statükonun bozul-
maması için özel teşebbüsün ve milletlerarası liberal iktisadî siste-
min savunmasını yaparken, yarışa sonradan katılan Almanya,
A. B. D. ve diğer Avrupa memleketleri mesafenin kapatılabilmesi
için terbiyevî himayeci sisteme müracaat etmişler ve bu yolla sana-
yilerini geliştirmişler ve her iki grup, *kendi kendine gelişecek sevi-
yeye*, siyasî müstemlekeciliğin yardımı ile varmışlardır.

1) Sanayileşme hususundaki genel izahlar hakkında daha fazla bilgi
için Bk: Industrialism and Industrial man «The Problems of Labor and mana-
gement in economic growth» By C. Kerr, J. T. Dunlop, F. Harbison, C. A.
Myers, 1960 Harvard Univ. Press Cambridge, Mass. Bilhassa 3. ncü ve 10. ncü
fasıllar.

Türkiye de 19 uncu asırda fabrika sanayiini kurma teşebbüsüne geçmiş, fakat çeşitli siyasi, sosyal ve iktisadi sebepler neticesinde yerli ve yabancı sermaye ile memleketin muhtelif bölgelerinde kurulan çok sayıdaki fabrikalar kısa zamanda kapanmış ve 1800 ler civarında başlayan sanayileşme hareketi 1860 civarında durmuş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu sebepleri şöyle özetleyebiliriz :

1 — Kapitülasyonlar dolayısıyla;

a — Gümrük istiklâli olmadığından himayeci gümrük sisteminin tatbik edilemeyişi;

b — 1838 - 1848 ticaret muahedeleriyle yabancılar lehine mevcut imtiyazların bütünü artırılması. Şöyle ki : Evvelce sadece muayyen iskeleler için verilen ticaret serbestisi yerine, ecnebilere bütün memlekette ticaret hakkının verilmesi ve Türkiye'de o vakte kadar mevcut *mübayaa inhisarının* kaldırılarak *yabancıların muvafakatı olmadan yeniden inhisar kurulmaması* hususunun kabulü;

2 — Yerli mamullerin Türkiye içinde vilâyetler arasında *dahilî* gümrük resmine tâbi tutulması ve *ithal mallarının bu vergiden muaf* olması;

3 — İhtiyaçlarda vâki olan tahavvülier;

a — Yabancı fabrika mamûllerinin reaya zümresinin temsilcilikleri ile memleketin her yanında ucuza satılarak sürüm sahasının genişlemesi ve propaganda ile reklâm neticesinde halkın zevklerinde husule gelen değişiklik, yabancı kültür, hars ve göreneğinin girişi;

b — Devletçe resmen alman yanlış kararlarla meselâ giyim ve kuşamda Avrupa kıyafetlerinin taklidi, Tanzimat inkılâbı ile şalvar ve kaftan'm terkedilip setre ve pantolon'un iktibasının mecburî kılınması: (bu yeni kıyafetlerin lüzum gösterdiği kumaşlar Türkiye'deki tezgâhlarda imâl edilmediği cihetle elbise reformu Avrupa kumaşlarının ithalini bir kat daha teshil etmiş ve bu yeni gelişme devrelerinin başlıca fabrika sanayii olan mensucat sanayiinin Türkiye'de gelişmesini önlemiştir.)

4 — Yeni sanayi kuruluşu sırasında gösterilen bilgisizlik ve aciz;

5 — Dahilî düzen ve asayişin bozukluğu neticesinde iktisadî istikrarın mevcut olmayışı;

6 — Sanayie kredi temin edecek müesseselerin yokluğu,

7 — Sermayenin, yabancı memleket mamûllerinin Türkiye'de komisyonculuğunu yapan ve hıristiyan Avrupa devletleri tarafından himaye göre (reaya) *gayrimüslim tüccarlarda* temerküz etmesi ve bu sermayenin kendileri için daha kârlı ve rahat olan ticaret sahasından, daha riskli ve zor olan sanayi sahasına iktisadî ve siyasî sebeplerle aktarılmayı ve bu neticede adı geçen zümrenin sırtını Avrupa'ya dayayarak rahat ve kârlı bir ithalât neticesini tercih etmesi, sermayeyi sabit tesislere yatırmayıp likit tutma arzusu, sanayiin Türkiye'de gelişmesi halinde, kendi inhisarlarında bulunan ithalât monopolünün yıkılacağı endişesi, müessir olmuştur.

Bu suretle küçük sanayiin tabii seyriyle ve fabrika sanayiinin de bu sebeplerle çöküşü neticesinde Türkiye bir sanayi memleketi olmaktan çıkmış ve bir *ham madde* memleketi, iktisaden *tâbi* bir memleket haline gelmiştir.

Birinci Meşrutiyeti takip eden devrede ve ikinci Meşrutiyeti müteakip sanayileşme konusu ele alınmak istenmiş, fakat harpler ve siyasî zaaf neticesinde batılı devletlerin müsterek tazyikleri karşısında başarı sağlanamamış, *1913 te kapitülasyonların lâğvına rağmen* Birinci Cihan Harbi ile hareket akim kalmış ve bu hava içinde Cumhuriyet devrine gelinmiştir.

Cumhuriyet devrinde sanayileşme şekli ve tezahürü, yatırım sistemi ve finansman kaynakları itibariyle farklı ve bazan birbirini nakzedici çeşitli devreler müşahede edilmiştir. İktisadî ve sosyal siyaset yönünden bu devreleri şu şekilde ayırmak pek hâtalı olmayabilir :

- 1 — 1923 — 1930 arası
- 2 — 1930 — 1940 »
- 3 — 1940 — 1945 »
- 4 — 1945 — 1950 »
- 5 — 1950 — 1955 »
- 6 — 1955 — 1960 »
- 7 — 1960 — 1967 »

Birinci devre bir nevi kendimize geliş devresi sayılır. Bu devrede bir hayli münakaşalardan sonra özel teşebbüsle kalkınma tecrübesi yapılmıştır. Fakat hızlı bir gelişme sağlanamamıştır. Gerek diğer sektörlerde gerek sanayide belirli bir ilerleme olmamıştır. Gerçi Teşvikî Sanayi Kanunu'nun çıkarılması, yeni kurulan sanayiye 10 yıl vergiden muaf tutulması, munzam hasılanın dağılımında, büyük payın *kâra* ayrılmasını derpiş eden bir görüşe temayül edildiğini gösterir. Fakat teşebbüs, sermaye ve finansman imkânlarının çok mahdut oluşu, gümrük istiklâlinin ancak 1927'de başlaması, bu siyasetin semere vermesine imkân bırakmamıştır². Yani bu devrede baştaki tasnifimize göre özel müteşebbis eliyle sanayileşme cihetine gidilmiş, fakat muvaffak olunamamıştır.

İkinci devre (1930 — 1940) *devletçilik* sisteminin tatbik edildiği ve güdümlü ve plânlı bir iktisadî ve sosyal siyasetin takip edildiği devredir. İkinci harbe kadar süren bu zaman zarfında Atatürk devrinin ana iktisadî veçhesi ortaya çıkmış, milliyetçi ve Türkçü bir sosyal, siyasî temel üzerinde cemiyetin bütün kültürel, sosyal ve iktisadî kaynakları bir tek istikamete - *sür'atli kalkınma hedefine doğru* - yöneltilmiştir. Sümer ve Eti Türklerinden mülhem olarak adları konan Sümerbank ve Etibank şeklindeki holding tipi tesislerle yeraltı ve yerüstü sanayiimiz *beşer yıllık plânlarla* geliştirilmiş; tasarruf ve yatırımlar devlet eliyle ve vergi yoluyla teşvik ve kanalize edilerek, hasılanın dağılımında *kâra* gidecek pay ihtiyarî tasarruf ve yatırım sistemine terkedilmiyerek devlet eliyle kanalize edilmiş ve işletilmiştir³.

1930 — 1939 arasında orta ve büyük sanayide fizikî istihşâl endeksinin 35 ten 100 e çıkarak ortalama olarak yılda % 12 artış kaydetmesi, bu sistemin başarıyla tatbik edildiğini gösterir. Yani bu devrede kemerleri sıkma siyaseti takip edilmiş, iştirâ gücü artırılmamış, reel ücretlerde büyük artış olmamış, fakat *cihazlanma safhası* bilhassa *sanayide* başarılı olmuştur. 1929 — 1938 arasında ziraatteki safi hasıla sabit fiyatla % 33 nisbetinde arttığı halde, sa-

2) Bk: Âli İktisat Meclisi Raporları, 1928 yılı ikinci içtima devresi Seri : A, No. 2, 1929, H:kimiyeti Milliye Matbaası, Ankara.

3) Bu hususta izahat için Bk: Haldun Derin: «Türkiye'de Devletçilik», Galata, Çituri Biraderler 1940; Bk: 1930 Sanayi Kongresi Raporları, Kararlar, Zabıtlar, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umumî Merkezi, Ankara 1930. Bk: Sınaf Tesiat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilâtına ilâveler hakkında raporlar, Ekonomi Bakanlığî neşriyatı, seri : 1, No. 1, Ankara, 1935.

nayi, maden ve diğer âmme hizmetiyle ilgili sektörlerde % 80 artmıştır. Bu devrede *Milliyetçi münevver* eliyle yapılan fakat ihtilâci olmayan bir sanayileşme hareketi görülür ⁴.

Üçüncü devre 1940 — 1945 arası ikinci harp yıllarıdır. Sistem itibariyle belirli bir değişiklik yoktur. Fakat harbin tevlit ettiği sıkıntılar sebebiyle gelişme durgundur. Reel ücretler düşüktür. Bu devrede (1939 — 1945) büyük sanayi tesislerinde fizikî istihsâl indeksinin yıllık ortalama artış nispeti % 5 tir. Sanayide reel ücret indeksi ise 1950 yılının 100 itibar edilmesine nazaran 1938'de 84 iken 1945'te 58'e inerek sür'atle düşmüştür. Aynı devrede nüfus başına millî gelir artış indeksi (100) den (78) e düşerek % 22 nisbetinde azalmıştır ⁵. Yani millî hasılda artış yoktur. Fakat azalışın tesiri daha ziyade sanayi ve ziraat sahasındaki emek erbabı üzerinde hissedilmiştir.

Dördüncü devre olan 1945 — 1950 arasında sanayide yıllık fizikî istihsâl artış indeksi ortalama yine % 5 tir ⁶. Bu devre harp sonu intikal devresidir. Bu devrede *millî hasılının muhtelif gruplar arasında muhtelif nisbette dağıldığı* görülür. Resmî ve özel sektör bakımından karma ekonomi sistemine doğru bir gidiş vardır. Tasarruf ve yatırımlar ihtiyarî ve cebri yoldan ortaklaşa sevkedilmektedir. Reel ücret indeksi 58 den 100 e çıkmıştır ⁷. Bu devrede 1930 — 1940 arasındaki tek parti sistemi içinde gelişen *milliyetçi sanayileşmenin* belirli ve sağlam ideolojik esaslara dayandırılmayışından ve *lider değişmesi neticesindeki tutum farklarından* doğan çözümler ve istikrarsızlıklar görülür.

Beşinci devre 1950 — 1955 arası olup, dış yardımların mütekâsif olduğu bir süre içinde *ihtiyarî tasarruf ve yatırım yoluyla ve özel teşebbüs eliyle sanayileşme* temayülünün hızlandığı görülür. Bu devrede imalât ve maden sanayiinde sâfi hasıla sabit fiyatlarla yılda % 8 artmıştır. Reel ücret artışı ortalama yılda % 5 tir. Nüfus başına reel millî gelir artışı yılda % 4 tür ⁸. Bu devrede hasılının büyük kısmının bilhassa özel sanayi sektöründe kâra yöneltilerek yatırımların hızlandırılması istenmiş, fakat kâra yöneltilen mun-

4) Bk: The Development of Manufacturing Industry in Egypt, Israel and Turkey, United Nations, Dept. of Economic and Social Affairs, New York 1958.

5) Bk: The Development of Manufacturing Industry, a.g.e.

6) Bk: The Development of Manufacturing Industry, a.g.e.

7) Bk: The Development of Manufacturing Industry, a.g.e.

8) Bk: The Development of Manufacturing Industry, a.g.e.

zam hasıla, tamamen *tasarruf* edilmiyerek bir kısmı *gösteriş - istihlâkine* mevzu olmuş⁹ ve bu yönden ithalât yoluyla yurt dışına çıkararak millî ekonomi mutlak bir kayba uğramıştır. Saniyen tasarruf edilen kısımlar da tamamen müstahsil yatırımlara yöneltilmeyecek, bir kısmı gayrimenkullere yatırılmak, spekülâtif maksatlarla kullanılmak veya (ve bilhassa ithalâtı elinde tutan bazı azınlık tüccarları tarafından) nakit olarak yurt dışına kaçırılmak suretiyle, millî ekonomi için gayri müstahsil sahalara akmış veya mutlak bir kayba maruz kalınmıştır.

Bu sebeple bu devre içinde tatbik edilen tasarruf ve yatırım politikası neticesinde nüfus başına reel millî gelirdeki % 20 artışa rağmen sınıf istihsal indeksi ancak yıllık % 8 artış kaydetmiştir¹⁰. Bunu 1930 — 1940 arasında ekonominin birçok temel faktörler bakımından zayıf olduğu devredeki yıllık % 12 artışla kıyasladığımız zaman gelişmenin yavaşlığı tebarüz eder.

1930 — 1955 Arasında Büyük Sanayi İstihsal Hacminin Artış Nisbeti¹¹

Devre	İstihsal Hacminde Yıllık Artış Nisbeti (İnşaat hariç)	
	%	
1930 — 1939	21	
1939 — 1945	6	
1945 — 1950	6	
1950 — 1955	12	

Altıncı devreyi ele alırsak, enflasyonun şiddetlendiği bu süreçte 1957 ye kadar enflasyon yoluyla mecburî tasarruf sistemi teşvik edilmiş, fakat bu yol sosyal bakımdan adaletsizliğine rağmen, so-

9) Bu hususta fazla izahat için Bk: Sabri Ügener «İktisadî Gelişiminin şartları ve sınırları». İktisat Fakültesi Mecmuası, XVI nci cilt 1 - 3 ve «İktisadî Gelişim ve Yenilenmemizin Zihniyet muhasebesi», Yeni Türkiye kitabı, İstanbul 1959 s. 245.

10) Bk. The Development of Manufacturing Industry. a.g.e.

11) Bk: Ö. C. Sarc «Türkiye Ekonomisinde Bünye Tehavülleri» Yeni Türkiye; İstanbul, 1955, s. 219.

mmda bizatihi gelişmeyi frenliyen bir fasit daireye girmiştir. Bilhassa istikrar tedbirleriyle; ithal kotalarının, ithalâtçı lehine ve sanayici aleyhine millî iktisadî menfaatlerimize aykırı düşen bir tevzi sistemiyle; müşterek pazara girme yolunda ciddî ve ilmî etüdlere dayanmayan programsız bir moda yaratılmasıyla, dış yardımlara rağmen, millî hâsıla azalmış ve *sınâî istihsal indeksi artış nisbeti 1959 — 60 arasında - 0 - sıfıra düşmüştür*¹². Aynı devrede reel ücret indeksi de 100 den 94 e inmiştir. Yani sınâî sektörde hem hasıla azalmış, hem de iş görenlerin iştirâ gücü, hayat seviyesi düşmüştür. Bu devre sanayileşme temposu 1940 — 1945 devresini andırır bir vaziyet arz etmektedir. *Sistem itibariyle 1950 — 1960 arasında özel bir müteşebbis grubu meydana getirilerek sanayileşme yoluna gidilmek istenmiş, fakat bu durum gerçekleştirilememiştir. Çünkü :*

a) İkinci harpten sonra enflasyonist tesirler ve geniş bir ithalât imkânı ile bilhassa 1947 — 1953 arasında, beslenen bir ithalâtçı tüccar zümresi meydana getirilmiştir. Sanayi için müteşebbis tipler bu tüccar grubu içinden gelmiştir. Fakat ithalâtçıların büyük kısmını teşkil eden gayri müslim ithalâtçılar on dokuzuncu asır için zikredilen ve çoğu halen devam eden sebeplerin tesiriyle sanayi yatırımlarına karşı çekingen davranmış, sermayesini likit tutmayı tercih etmiş *ve hattâ katılmadığı sanayileşme hareketine ithalât imkânlarını daralttığı için cephe almıştır*. Bilhassa 1957 — 1960 arasında ithalâtçıların sanayileşme hareketlerine karşı ithal kotaları yoluyla sistemli bir mücadeleye giriştiği ve maalesef başarı kazandığı görülür.

b) Enflasyon yolu ile sosyal seyyaliyetin yüksek oluşu, alt tabakadan anide yükselen sermayedarların, gösteriş istihlâkine kapılması veya spekülâtif, çok kârlı ve çok kolay kazançları tercih edişi veya gayri menkule yatırım yapışı, *millî ve sosyal sınıra vakıf, istikrar bulmuş bir sermayedar zümresinin azlığı*, Koç müesseseleri gibi müsbet istisnaları hariç, bu sistem içinde verimli bir sanayileşmeyi mümkün kılamamıştır.

c) İktisadî sistem ve siyasetteki istikrarsızlık ve plânsızlık da bu başarısızlıkta mühim bir *âmil* olmuştur.

12) Bk: Türkiye Sınâî Kalkınma Bankası on birinci hesap yılı 1960, İstanbul s. 16.

— III —

Bu kuş bakışı tahlil, bilhassa son yıllarda memleketimizde yatırımların çok azalmış ve durmuş olduğunu, binaenaleyh artan emek arzına mukabil, emek talebinin aynı sür'atle artmadığını çetli âmiller yüzünden verimin yükselmediğini göstermektedir. Bu durum karşısında sanayileşme hareketinin belirli bir sisteme bağlanması zarurî hale gelmiştir. Zira, umumî hatları itibariyle yapılan bu tasnife rağmen *bilhassa 1940 dan sonra, Türkiye'de belirli ve kesin bir iktisadî ve sosyal siyaset takip edilmediği* görülür. Bu bakımdan 1930 — 1940 arasında yani Atatürk'ün İkinci devresi diyebileceğimiz devrede takip edilen sistemin yanlış veya doğruluğu münakaşa ve müdafaa edilmeksizin, Türk ekonomisi bütün yönleriyle *tek ve belirli bir istikamete doğru ve belirli bir sistem altında yönetilmiş* ve bu sebeple de müteakip devrelere nazaran daha başarılı neticeler alınmıştır. Halbuki 1940 dan sonra günümüze kadar plânsız ve düzensiz bir siyaset takip edildiği için *ibre zaman zaman muhtelif istikametlere dönmüş, iktisadî politikadaki mütemadi değişikliklerin sebebiyet verdiği istikrarsızlık, elde edilmesi mümkün olan neticeleri kısırlaştırmıştır.*

Cumhuriyet devrinde takip edilen iktisadî siyaseti iktisadî verimlilik ve verim artışından elde edilen hasılanın muhtelif gelir grupları arasında dağılışı bakımından incelersek, bilhassa 1940 dan sonra gerek gayelerde, gerek bu gayelere götürecekt sistemlerde çelişikliğe düşüldüğü, ve bilhassa *sür'atli iktisadî kalkınma ile hayat seviyesini geliştirme; yatırımları arttırma ile istihlâk seviyesini hızlandırma; sür'atli cihazlanma ile rahat bir hayat sürme* gayelerinin, takip ve tatbik edilen sistemlerle, tevhit edeceği neticeler itibariyle gelişik durumlara düştüğü, ve birçok hallerde her iki zıt hedefin birlikte arzulandığı ve hiç birine varılamadığı görülür. Bu durum bilhassa *tasarruf ve yatırım siyasetinde* (ihtiyarî ve cebri); *özel ve resmî sektör tercihlerinde* ortaya çıkmıştır. Çünkü sanayileşme verimli bir istihlâl ile başarıya ulaşır. Plân ve sistemden âri olarak özel teşebbüs eliyle sanayileşmede *verimlilik* (prodüktivite) ile *kârlılık* (rantabilite) her zaman paralel gitmiyebilir. Saniyen verimli bir istihlâl için, çalışanlarla - çalıştırnanlar arasındaki işbirliği zarureti, verim artışından elde edilen hasılanın taksimi hususunda âdil bir gözüm tarzına varılmasını gerektirir. Şöyle ki, verimlilik neticesinde aynı masrafla daha fazla istihlâl veya daha az masrafla aynı istihlâl elde edilir. Bu durum karşısında sağlanan

munzam hasılanın taksiminde dört ihtimal hatıra gelir, yani munzam hasıla :

- a — İşverene munzam kâr olarak gidebilir,
- b — İşçiye daha yüksek ücret şeklinde gidebilir,
- c — Müstehlike daha ucuz fiyat şeklinde gidebilir,
- d — Bu üç unsurun muhtelif nisbetlerde karışımı şeklinde dağılılabılır. Bu dört ihtimaldeki her fikrin haklı tarafları vardır. Şöyle ki :

a — İşveren verimliliği arttırıcı tedbirler alırsa, makina ve teçhizat, ham madde ve malzeme ve sevk ve idarede rasyonalizasyon ilk anda işverenden daha fazla masraf ve zahmet ister. İşveren bunun karşılığında kârını arttırmayı düşünür.

b — Verimliliğin artışı, işçinin, emeğin verimliliği açısından, zahmet - gayret ve vasıf derecesini arttırmasına bağlıdır. İşçi de karşılığında ücretini arttırmak ve veya iş müddetini kısaltmak ister.

c — Sanayiinin gelişmesinde cemiyetin kül halinde rolü, tesiri ve fedakârlığı vardır. Bunun karşılığında müstehlik daha fazla mal, yani daha ucuz fiyat ister.

Teorik sahada bu üç telâkki çarpışır. Birinci görüşe göre artış müstehlike gitmelidir. Yani verim artışıyla birlikte fiatlar tedricen düşürülüp, ücretler sabit kalmalıdır. Bu durumda verim artışından bütün cemiyet istifade edecektir. Güdümlü olmayan ekonomilerde bu sistemin tatbik kabiliyeti pek yoktur. İkinci görüşte verim artışı neticesinde, fiatların sabit tutulup, ücretlerin arttırılması fikri savunulur. Üçüncü görüşe göre munzam hasılanın kâr şeklinde işverene giderek ücret ve fiatların aynı kalması, şür'atli iktisadî kalkınmada sermaye terakümü için uygun görülebilir. Tabiatıyla bu tezde kâra giden munzam hasılanın tamamen tasarruf edilip müstahsil yatırımlara gittiği farzedilmektedir. Dördüncü görüşte, verim artışı neticesinde nisbî bir fiyat stabilizasyonu ile ücretlerin verime göre arttırılması esası kabul edilmektedir.

Bu dört görüşten üçüncüsü hariç, diğerlerinin hepsi kısa vâdede hayat seviyesini geliştirmeye matuf olup, sadece ve gelirin tevzii hususunda görüş farklarını belirtir. Üçüncü görüş ise cihazlanmaya yönelen bir fikrin ifadesidir. Halbuki *sanayileşmede kendi-*

kendine gelişebilme devresine (take-off devresine) varmamış bir ekonomide cihazlanma yerine kısa vâdede istihlâki arttırıcı tedbir-
lere yönelinmesi, uzun vâdede hayat seviyesini düşürücü tesir ya-
par. Bu sebeple cihazlanma safhası tamamlanmadan hem iktisadî
gelişmeyi hızlandırmak ve hem de uzun vâdeli ve temelli olarak ha-
yat seviyesini geliştirmek kabil olmaz.

Şimdi bu izahata göre Türkiye'yi ele aldığımızda, 1940 dan
sonraki devrede bu hususun zaman zaman gözden kaçırıldığı görü-
lür. 1930 — 1940 arasında *üçüncü görüşün cebrî tasarruf yoluyla*
ve devlet eliyle gerçekleştiği, müteakip devrelerde ise hızlı kalkın-
ma arzusuna rağmen, üçüncü görüş yanında ikinci ve dördüncü gö-
rüşlere temayül edildiği ve üçüncü görüşün tatbik edilebildiği hal-
lerde de, *ihtiyarî tasarruf ve yatırım sisteminin tamamen başarılı*
olmadığı görülür. Çünkü bu sistemin başarısı için şart olan *mun-*
zam hasılların tamamının tasarruf edilip, müstahsil yatırımlara
gitmesi faraziyesi zikredilen sebeplerle, tam olarak tahakkuk etme-
miştir.

Bu sebeple artık bu istikrarsızlıktan kurtulmak için takip edil-
mek istenen gayeyi açıkça tesbit etmek ve bu gayeye götürecek va-
sıta ve yollar arasında samimi bir tercih yapmak gerekir.

Şayet, kendimizi ve kemerlerimizi sıkmadan nisbeten rahat,
ve çok yavaş bir iktisadî gelişme istiyorsak ikinci veya dördüncü
sistemlere temayül gösterilebilir. Buna mukabil sür'atli ve hızlı
kalkınmaya karar verilirse, siyasî istiklâlimizin iktisadî istiklâl ile
kaim olduğuna kanaat getirilirse, bu sebeple sür'atli bir yarışmaya
girişmiş olan Milletlerarası camia içinde daha da geri kalmamak
için sadece koşmanın kâfi gelmediğine ve fakat rakiplerimizden
daha hızlı koşmamız gerektiğine inanılırsa birinci görüşü benimse-
mek gerekir. Yani verim artışını tamamen kâra ilâve etmek, işve-
renin hissesini arttırmak, sermaye teşekkülünü sür'atlendirmek
yolu tercih edilebilir. Bu takdirde karşımıza sistem meselesi çıkar.
Mazideki tecrübelerimizi gözden geçirdiğimiz zaman aynı görüşün,
değişik sistemlerle (1930 — 1940) ve (1950 — 1955) arasında, fark-
lı neticeler verdiğini dikkate almamız gerekir.

Umumiyetle işverenlerde sosyal-mes'uliyet duygusunun ve bu
mes'uliyeti teşvik edici içtimaî düzenin mevcut olmadığı az geli-
miş ekonomilerde sür'atli gelişmeye karar verildiği takdirde bu ge-
leşme hız ve seyrinin âmme organlarınca düzenlenmesi gerektiği

kabul edilmektedir. Bunun için ideolojik bakımdan sağdan sola doğru çeşitli *dozda* tedbirlere başvurulabilir. En liberal müdahale, (*otofinansman*) gelir vergisinde yatırım indirimi prensibinin tatbiki, yani yatırımları teşvik edici mâli tedbirler alınması şeklindedir. Şöyle ki, büyük gelir payları yüksek nisbette vergilendirilir. Fakat bu gelirler yeniden istihsale tahsis edilmek üzere yatırılırsa, ya gelirden muaf kılınır veya cüz'î bir vergiye tâbi tutulur. İkinci Harpten sonra bu sistem İngiltere'de başarı ile tatbik edilmiş, Almanya'da, alman mucizesinin tecellisinde büyük ölçüde rol oynamıştır. Bu sistemin tatbiki halinde işverenlerin çoğu gelirlerini devlete vergi olarak vermektense yatırıma tahsis etmeyi tercih edecek ve böylece özel teşebbüs yoluyla gelişme hızlandırılmış olacaktır. Yatırımların arzu edilen mahal ve sektörlerle sevkini temin edecek şekilde, sistemin dozları, plânlama teşkilâtınca ayarlanabilir. Buna karşı umumiyetle bizde vergi kaçakçılığına yol açılacağı endişesi izhar edilir. Fakat bu sistemin tevlit edeceği kayıp, muhtemelen sağlıyacağı fayda yanında cüz'î kalacaktır.

Bu sistemin biraz daha sonuna kaymak istersek, Devlet gelirlerine yüksek vergi tarhiyla munzam hasılayı mecburi olarak çekip bunu bir finansman fonu veya bankasında toplar ve iktisadî plân dahilinde yatırım yapacak özel teşebbüsün finansmanına tahsis eder. Böylece mecburî bir tasarruf sistemi plânlı bir şekilde ve fakat özel teşebbüsün eliyle müstahsil sahalara kanalize edilmiş olur.

Bu ikinci sistemin biraz daha soluna gidersek devlet vergi yoluyla tasarruf ettiği meblâğı, kendisi istihsale yatırıp işletmek suretiyle Devlet İşletmeciliği sistemine yönelmiş olur.

Memleketimizin şartları ve karma iktisadî bünyemiz dikkate alındığı takdirde her üç sistemden istifade edilebileceği düşünülebilir.

Memleketimizde resmî sanayi sektörünün bel kemiğini teşkil eden Sümerbank, Etibank, Makine ve Kimya Kurumu v.s. şeklinde sermayesinin tamamı devletçe ödenmiş olan İktisadî Devlet Teşekkülleri, vergi teşviki olmaksızın dahi ofofinansman sistemine girmekte ve kârını umumiyetle yeni yatırımlara tahsis etmektedir. Bu sebeple vergide yatırım indirimi yoluyla ofofinansman sistemi bilhassa hususî yatırımların teşvikine müessir olacaktır. Yalnız şunu unutmamak gerekir ki, iktisaden az gelişmiş ekonomilerde sermaye azlığı sebebiyle hususî sektör tarafından yapılan yatırımla-

rın nisbeti umumiyetle pek düşük bir seviyede kalmaktadır. Meselâ A. B. D. de ve Kanada gibi iktisaden gelişmiş memleketlerde hususî yatırımlarda kullanılan millî gelir hissesi % 15 - 18 arasında değiştiği halde, aynı nisbet iktisaden az gelişmiş memleketlerde bu nisbetin yarısına bile varmamakta ve meselâ Hindistan'da ancak % 2,5 nispetinde bulunmaktadır¹³. Türkiye'de ise hususî yatırımların nispeti son derece düşüktür.

Bu sebeple otofinansman sistemi, yani yatırımların vergi hususunda imtiyazlı muameleye tâbi tutulması, çok faydalı ve kanaatimizce şayanı tavsiye olmakla beraber iktisadî kalkınmayı temine kâfi gelmez. Bunun yanında diğer sistemlerin de kullanılması gerekir. Bilhassa dar mânadaki devlet yatırımlarının, yani doğrudan doğruya müstahsil gayelere tahsis edilen yatırımların, meselâ liman, Köprü, Enerji santralleri, Sulama ve Münakale şebekesine ait masraflar, gibi sosyal sabit tesislere ait yatırımlarla sınaî yatırımların¹⁴ iktisaden az gelişmiş ekonomilerin kalkınma ve cihazlanmasında rolü dikkate alınırsa, diğer sistemlerden de otofinansman sistemiyle birlikte istifade etmek gerektiği anlaşılır. Zira tetkik edilen bütün devreler birlikte ele alındığı zaman Türkiye'de genel yatırımların miktar ve nispet itibariyle düşük olduğu görülür.

Burdan çıkan netice yatırımların sür'atle hızlandırılması gerektiği hususudur. Başta da belirtildiği gibi iktisadî gelişmemiz ise sanayileşmemize sıkı sıkıya bağlıdır. Zira çağımıza damgasını vuran hususiyet sanayileşmedir. İleri, geri bütün memleketler bu yolda yürümektedir. Sanayi inkılâbından bu yana son üç asır içinde sanayisiz kalkınma bir millet yoktur. Sanayi bugün, medeniyetin, ilmin, tekniğin, kudretin timsali olmuştur. Sanayileşmeyen devletler, sanayileşmiş olanlar karşısında mahkûm ve medyum durumda bulunmaktadır.

Türkiye için sanayileşme iki yönde zaruridir.

1 — İktisadî kaynaklarımızın değerlendirilmesi için sanayileşme zaruridir. Ekseriya iddia edildiği gibi sanayileşme ziraf gelişme

13) Bk: Walter W. Heller: «Fiscal Policies for Underdeveloped Economies in Agricultural Taxation and Economic Development» Cambridge 1954, s. 63.

14) Bk: Dr. Selâhattin Tuncer, İktisadî Kalkınma ve Âmme Politikası İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Konferansları, ayrı bası s. 10, 1958. Bk: Dr. Kenan Gürtan, Türkiye'de Yatırımlar, İktisat Fakültesi Yayınları, 1958, İst. s. 19 - 58.

ile çatışmaz. Sanayileşme iktisadî kalkınmanın hem muharriki, hem de vetiresidir. Ziraî gelişme bu vetirenin bir kaynağıdır. Bu kaynağın iyi kullanılması için ziraî sanayiın kurulması şarttır. Bu sebeple sanayileşme vetiresi ziraî gelişmeyi beraberinde sürükler. Türkiye'nin sanayileşmesinde ziraî gelişme de birlikte düşünölmek gerekir. Unutulmamalıdır ki, bugün ziraatte en ileri olan Kanada, A. B. D., Hollanda ve Avustralya aynı zamanda en büyük sanayi memleketleridir. Meselâ ziraî mamuller ihraç eden Danimarka aynı zamanda komple çimento fabrikaları imal ve ihraç eden bir memlekettir. Bugün kalkınmak isteyen milletler için *ziraat veya sanayi mi, meselesi diye bir şey yoktur. Sanayi ve ziraat meselesi vardır.* Çünkü iktisadî mânasıyla ziraî bir memleket olmak, sanayide ileri gitmekle mümkündür. Bugün için alternatif şıklar şunlardır : *Sanayi memleketi olarak gelişmek veya ham madde memleketi olarak kalmak.* Bugün Türkiye bu mânada bir ziraat memleketi değil, bir *ham madde müstahsili* memleket durumundadır. İktisadî gelişme ve sanayileşme çabası, bu durumdan kurtulmak içindir.

2 — Türkiye sosyal bakımdan sanayileşmek mecburiyetindedir. Zira nüfusumuz her yıl 800 bin civarında ve işgücümüz de 250 ilâ 300 bin civarında artmaktadır. Emek arzı, emek talebinden fazladır. Emek arzı fazlalığı âtil işgücünü arttırmakta, bu da çeşitli tiplerde işsizlik veya gizli işsizlik şeklinde tezahür etmektedir. Eğer her yıl işgücüne katılan 250 - 300 bin civarındaki insana yeni yatırımlarla iş imkânı sağlanamazsa işsiz ve gizli işsiz sayısı artacaktır. Artan işgücüne istihdam imkânı sağlayacak bir istihdam siyaseti hem bu potansiyel insan gücünün değerlendirilmesi suretiyle iktisadî hasılayı arttıracak, hem de işsizliğin veya gizli işsizliğin artmasını önleyecektir. Aksi halde açık veya gizli işsizliğin artışı, fakirlik ve sefaletle birlikte, cemiyette sosyal ihtilâtlara sebebiyet verebilir.

Bugün işgücünün % 73 ünün ziraî sektörde görünüşü, işgücünün başka sektörlerde iş bulamayışından ve ziraatte sıkışıp kalmasından ileri gelmektedir. Bu sebeple ziraatte sıkışan işgücüne başka sahalarda ve bilhassa sanayide iş bulmak lâzımdır. Sanayi yatırımlarının talep yaratma katsayısı 1956 yılında yapılan bir araştırmaya göre milyonda 91 veya kabaca 100 dür. Bugün enflasyonist seyir ve bilhassa döviz kurlarının değişmesi dolayısıyla, yatırımların çalıştırma katsayısı tabiatıyla değişmiş bulunmaktadır. Milyonda 91 yerine, her halde üç veya dört milyonda doksan bire çıkmış olması muhtemeldir. Bir an için bu nisbeti üç milyon liralık yatı-

rına karşı ortalama 100 işçi talebi olarak kabul etsek, yıllık 250.000 işgücü artışına karşı 250.000 emek talebi sağlamak için yılda, 7,5 milyar T.L. lık yatırıma ihtiyaç olacak demektir.

Meseleyi başka yönden ele almak mümkündür. Türkiye'de sermaye hasıla nispeti $1/3$ olarak kabul edilirse «yani üç milyarlık yatırım neticesinde 1 milyarlık hasıla artışı vukua gelirse» ve nüfus başına millî hasılamızı yılda % 3 nispetinde arttırmak istersek yılda % 3 nüfus artışı olduğuna göre millî hasılayı % 6 nisbetinde arttırmak, bunu sağlamak için hasılanın % 18 ini yatırıma sarfetmek gerekir [$(3 \times 3) + (3 \times 3) = 18$]. Millî hasılamız bugün 60 Milyar civarında olduğuna göre 10,8 Milyarlık bir yatırıma ihtiyaç vardır. Sermaye hasıla nisbeti ($1/4$) oranında kabul edilirse yatırım miktarının % 24 nisbetine yani 14,4 milyara çıkması icap eder. Bu duruma göre normal bir gelişme için kabaca yılda 12 milyar T. liralık bir yatırıma ihtiyaç olduğu tahmin olunur. Tabiatıyla bu yatırımların büyük ölçüde direk yatırım olması gerekir.

Halbuki Türkiye'deki sınaî yatırımlar 1953 yıllarında ancak 450 milyonluk bir seviyeye ulaşmıştır. Bu hesabın doğruluğu kabul edilirse reel yatırım hacminin en yüksek seviyelerini bulduğu bu yıllarda dahi her yıl ancak 45 — 50 bin işçiyi masedebilececek bir sınaî yatırım kapasitesi meydana getirilebilmiş demektir. Her yıl artan 350 — 300 bin işgücünün geri kalan kısmının da köyle - şehir arasında; ziraatle - sanayi işkolları arasında daimî olarak devreden ve iş piyasalarını devamlı arz tazyiki altında bulunduran potansiyel bir işsiz kütle meydana getirdiği kabul edilebilir.

Bu sebeple Türkiye'nin işgücü bünyesinde ziraat sektörün (ziraat, orman, balıkçılık ve avcılık dahil) 1935 de % 82,5 olan nisbeti 1950 de % 83,7 ye çıkmış ve 1955 te ancak % 81,0 e, 1960 ta % 73 e düşmüştür. Sanayi sektörünün işgücündeki nisbeti ise 1935 te % 9,2 iken 1950 de % 8,3 e düşmüş ve 1955 te % 9,5 a 1960 ta % 8,5 a varmıştır. Bu sebeple 1950 — 1955 arasında genel binde 30 nüfus artışına mukabil köy nüfusundaki $\frac{0}{100}$ 22 ve şehir nüfusundaki $\frac{0}{100}$ 55 artış büyük ölçüde zikredilen sanayileşmenin ve köyden şehirlere akının neticesi olmakla beraber işgücü bünyesinin ziraat karakteri ve bunun tevhit ettiği genel problemler ezcümle : ziraatten itilen emek arzının mevsimlik veya daimî olarak diğer iş kollarına akışı ve *gizli işsizlik* meseleleri günümüzde de aynen devam etmekte, hattâ şiddetlenmektedir ¹⁵.

15) Bk: - Yüksek Plânlama Kurulu Kararı ve Plân Hedefleri ve Stratejisi -

İşte sür'atli bir kalkınmanın temini ve bugüne kadar süren istikrarsızlığın önlenmesi lüzumu plânlı bir ekonomi düzenine girilmesi zarureti doğurmuştur.

Yedinci devre olarak 1961 — 1967 devresi plânlı ekonomi devri şeklinde vasıflandırılabilir. Zira 27 Mayıs 1960 inkılâbını müteakip hemen 30 Eylül 1960 tarihinde yürürlüğe giren ve askerî Millî Birlik Komitesi tarafından çıkarılan 91 sayılı kanunla Devlet Plânlama Teşkilâtı kurulmuş ve bir yandan teşkilâtın kurulmasına, diğer yandan da ilk 5 yıllık plânın hazırlanmasına başlanmıştır. Tabiatıyla ilk iki yıl hazırlıkla geçtiğinden plânın tatbikine 1963 yılında başlanmış ve 1963 — 1967 yıllarını kapsıyan ilk beş yıllık plânın tatbikine girilmiştir. Bu plânda *karma ekonomi* düzeni içinde ahenkli bir iktisadî gelişmenin temini ve yatırımların ve sanayileşmenin hızlandırılması, ülkenin iktisadî ve beşerî kaynaklarının sektörler ve bölgeler itibariyle dengeli bir şekilde geliştirilmesi derpiş edilmiştir.

Nitekim Devlet Plânlama Teşkilâtının yayınladığı «Plân hedefleri ve stratejisinde bu istikamette bir temayül izhar edilmektedir»¹⁶.

«Türk ekonomisi Devlet ve özel teşebbüs sektörlerinin yan yana bulunduğu karma ekonomidir. Plânlama bakımından karma ekonominin sağladığı imkânlardan en çok faydalanma yolları üzerinde bulunacak bu sistemin kurallarına uyacaktır.»

«Devlet sektörünün faaliyeti, kararlaştırılan gelişme hızını gerçekleştirecek ve stratejinin gerektirdiği yönde dengeli bir kalkınma sağlayacak şekilde plânlanacaktır.»

«Toplam tasarrufun artmasına paralel olarak özel teşebbüsün yatırımlarını arttırması, bunları hızlı ve dengeli bir kalkınmanın gerektirdiği sahalara yöneltmesi teşvik edilecek ve bu teşvikte doğrudan doğruya kontrollerden kaçınılacak *vergi ve kredi* politikaları sermaye piyasasının teşekkül ve geliştirilmesi gibi dolaylı tedbirlere baş vurulacaktır.»

«Tasarrufu arttırmak gayesiyle halkımızın büyük çoğunluğunun geçim seviyesi bugünkü yaşama standartlarının altına düşürülmeyecektir. Ancak önümüzdeki birkaç yılda *millî gelirimizdeki ar-*

16) 1959 - 1960 Arasında Umumi sınaî istihsal indeksi artışı sıfırdır. Bk: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Onbirinci Hesap yılı, 1960 İstanbul, 1961 s. 16.

tışların büyük kısmının yatırımlara ayrılması, ulaşılması istenen gayenin kaçınılmaz bir şartıdır. Toplumun gelecekte daha yüksek bir refah seviyesine ulaşabilmesi için bu fedakârlığa katlanmayı kabul etmek gerekir.»

«Tasarruf ve yatırımların arttırılması, esas itibariyle lüks malların istihlâkindeki artışı önleme yoluyla olacaktır.»

«Gerekli tasarrufu elde etmek için *bir yandan özel tasarruf teşvik edilecek*, öbür yandan ise kamu tasarruflarının âzami seviyesine çıkarılması yoluna baş vurulacaktır.»

«Kamu tasarruflarını arttırmak için baş vurulacak önemli *vasta vergileme* olacaktır.» «Gelir vergisinin boşluklarını giderebilmek için diğer vergileri ıslah etmek ve bu suretle müterakkiliği sağlamak gerekir.»

Plânlama stratejisinde de görüldüğü gibi iktisadî gelişmemiz için yatırımların hızlandırılması zarurîdir ve bu yatırımlar içinde sınaî yatırımlara tedricen büyük bir hız verilmesi derpiş edilmiş bulunmaktadır.